

Tıp Tarihinde Dört Humor ⚖

Mustafa Hayırlıdağ¹

Özet

Tıp Tarihinde yaşanan gelişmeler geçmişini anlayarak geleceğe yönelmedir. Tıbbi gelişmelerin serüvenini incelemek ve gelişim seyirleri hakkında bilgi sahibi olmak, aynı zamanda günümüzle kıyaslama fırsatı verdiği gibi yeni gelişmelere de çığır açmaktadır. Bu açıdan geçmiş medeniyetlerin tıbbi katkılarını incelemek anlamlıdır. Bu katkılardan belki de en önemlisi ve birçok medeniyetin katkı sunarak sahiplendiği Humoral Patoloji teorisi de dediğimiz Dört Humor teorisidir. Çıkışı Antik Yunan medeniyetine kadar dayanan bu teori Osmanlı Devleti dahil pek çok medeniyetin tıbbında yer almıştır. Empedokles tarafından ortaya konulan bu dört unsur teorisi Aristoteles (M.Ö. 384-322) tarafından da benimsenmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Benimsenen bu teori yüzyıllarca hastalık-sağlık dengesinde kabul görüp uygulamaya dönük yolları geliştirilmiştir. Bu teori sadece Batı dünyasında kalmamış pek çok coğrafya ve medeniyetleri etkilemiştir. İslam dünyasında da önem verilen Dört Humor teorisi birçok yeniliğe kapı aralamıştır. Tıbbi gelişmelerin de hızlandığı Rönesans sonrasına kadar tıptan felsefeye kadar birçok düşüncecinin temelinde rol oynamıştır. Dört Humor Türk dünyasında da daha çok anasır-ı Erbaa ya da ahlat-ı Erbaa olarak isimlendirilmiştir.

Tıp Tarihinin Gelişim Süreci

Tıp Tarihi; insanlık tarihi ile yaşıt olan, gelişim seyri her medeniyette ortaklıkları ve farklılıklarıyla birleştirildiğinde bütünlük arz edebilen, çoğu zaman kümülatif şekilde gelişim göstermiş olan, aynı zamanda da içinde bulunduğu medeniyetlerin düşünce yapısından etkilenerek dinamik olarak yazımına devam edilen bir disiplindir.

İnsanların kendilerini iyileştirmeleri, ağrı-acılarını gidermeleri, sakatlıklarını düzeltmeye çalışmaları hatta “ameliyat” adını verdiğimiz bazı girişimlerle doku ve organlar üzerinde değişiklikler yapmaları gibi sağlıkla

1 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4686-5101, m_hayirli@hotmail.com

ilgili tüm faaliyetler tarih içerisinde gelişim göstermiştir. Bu anlamda tıpla ilgili bilgiler bir gelişim ve değişim süreci bir başka ifade ile evrimsel bir yenilenme oluşturur. Bu evrimsel yenilenmede tıp anlayışının değişmesini ve bu değişim içerisinde farklılaşan tedavi uygulamalarını görebilmekteyiz. İlkel insanın tıbbi uygulamalarından günümüzün modern insanının uygulamaları arasındaki söz konusu bu süreç tıbbi bilginin gelişimini oluşturmaktadır (Aydın; 2006).

Tıbbın gelişiminde; insanların yaşadıkları coğrafyalar, bitki örtüleri, kullandıkları alet edevatlar etkili olduğu kadar, düşünsel yapıları, mitler, büyüsel yaklaşımlar, ampirik tedavi uygulamaları ve ortaya attıkları teoriler etkili olmuştur. Tıbbın gelişimine ilk uygarlıklardan başlayarak her topluluk bir katkı sunmuştur. Orta Çağ Avrupası gibi tıbbi gelişmenin yavaşladığı dönemler daha sonra sorgulanmış, özgür düşünce ortamına tekrar kavuşulmasıyla gelişim süreci yeniden ivme kazanmıştır. Tıbbi bilginin ve uygulamaların gelişiminde bazen isimler bazen medeniyetler öncülük yapmıştır. Antikçağlarda etkili olan büyü-sihir tıbbi ve sinyatür teorisi, yerini Mezopotamya tıbbında yapılan uygulamalara bırakmıştır. Karaciğere atfedilen önemle öne çıkan Mezopotamya tıbbında büyüsel tıbbın yanında ampirik tıp da etkili olmuştur. Hint tıbbi, geleneksel Çin Tıbbi gibi uygarlıkların tıp anlayışlarında modern tıba katkı sağlayacak pek çok ipuçları bulunmaktadır. Rinoplastinin temelleri, nabız noktalarının önemi ve akupunkturla tedavi bunlardan birkaçıdır. Antik Mısır ve Antik Yunan tıbbında ise bazı uygulamalar yetkinlikleriyle insanlığı o dönem itibariyle hayrete sevk etmiştir. Kalbe verilen önem, insan vücudunu ve organları muhafaza bunlar arasında yer almaktadır. Tıbbın felsefesini de oluşturan Hipokrat'ın tıba moderniteye giden yolda en önemli kırılmayı yaşatarak onu bilimsel mecraya doğru itmesi antik Yunan medeniyetinin katkılarıyla olmuştur.

Modern ve bilimsel tıbbın tam olarak hâkim olduğu 19. yüzyıl ve sonrasına gelinceye kadar, İslam tıbbi özellikle 12-13. yüzyıla kadar bu gelişime bayraktarlık etmişlerdir. Huneyn bin İshak, Razi, İbn Sina gibi isimlerin öne çıktığı bu asırda Antik Mısır ve antik Yunan medeniyetlerine ait birçok tıbbi eserler tercüme edilmiş bilim insanları kendi birikimlerini de katarak pek çok yeni eserleri insanlığın hizmetine sunmuşlardır. 13.yüzyıldan sonra latent evrede bekleyen Avrupa tıbbi ise kendi iç reformlarını tamamlama sürecinden geçerek, bilim dünyasına katkı sunmaya başlamışlardır. İslam tıbbındaki felsefenin bu dönüşümde yüzyıllarca önemli katkıları olmuştur. Avrupa tıbbında Andreas Veselalius, Claude Bernard, Louis Pasteur, Robert Koch gibi pek çok önemli isim yetişmiştir. Günümüz modern tıbbına bu isimlerin ve nicelerinin katkıları sayesinde gelinmiştir.

Tıbbın gelişim sürecinde içgüdüsel tıptan bilimselliğe doğru bir geçiş izlenmiştir. Bu zaman zarfında tıp felsefesi de şekillenmiştir. Filozofların dünyaya bakış açıları ve onu açıklama yöntemleri tıpta da kendisine yer bulmuştur. Tıp tarihinde tıbbın felsefeyle en çok birlikte anıldığı dönem antik Yunan medeniyeti dönemi olmuştur. M.Ö 6. ve 5. yüzyıllara düşen bir devirdir. Yunan felsefesinin doğduğu bu dönemde akılcı ve mantıklı yaklaşım etkili olmuştur. Yunan filozofları gözlem ve deneyimleri ile geliştirdikleri bilgilerini, eleştirel düşünceyle uygulamaya aktarmaya çalışmışlardır. Kendi felsefi görüşleri paralelinde tıbbı da açıklamaya çalışan özellikle ilk dönem Yunan filozofları, evrenin özünü bazı maddeler aracılığıyla açıklarken makrokozmostan, mikrokozmosa yani evrenden insana geçerek insan organizmasını aydınlatma işine girişmişlerdir. Mitolojiye karşı çıkan ve felsefi söylemlerle dünyayı açıklayan filozoflardan bazıları tıp konusunda da akıl yürütücü olmuşlardır. Bazılarının hekimlik de yaptığı bu filozoflar kendi dünya görüşleri doğrultusunda insan organizması ile birlikte tıbbi tanı ve tedavilere de açıklama getirmişlerdir (Gökberk, 1980).

Dört Unsurun Ortaya Çıkışı

Dört unsur kavramının ortaya atıldığı dönem antik Yunan dönemi olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde antikçağ Yunan Felsefesinde üzerinde çok fazla durulan inceleme konularından biri de varlık problemidir. Doğa filozofları olarak adlandırılan filozofların sorduğu ilk soru “evrenin ana maddesi nedir?” olmuş ve bu soruya cevap aramışlardır. Bu dönemde filozoflar doğada çokluk olduğunu gözlemleyerek bu çokluğu birliğe indirgeyerek anlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle antikçağ Yunan Felsefesi ilk dönemde “arkhe” sorunuyla ilgilenmişler ve varlıkların kendisinden oluştuğu ilk maddeyi belirlemeye çalışmışlardır (Bravo, 2007).

Varlıkların kendisinden oluştuğu ilk maddenin ne olduğu konusunda ortaya atılan ilk görüş M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan Thales (M.Ö. 639-544) tarafından ortaya konulmuştur. Thales’e göre arkhe, sudur. Çünkü su değişkendir ve farklı şekillere dönüşebilir (Magee, 2000). Thales’den sonra yaşayan Anaximenes (M.Ö. 570-500) ise ilk maddenin hava olduğunu savunmuştur. Çünkü hava sudan daha ince ve apeiron olarak adlandırılan sonsuzluktan ise daha gerçekçidir. Herakleitos (M.Ö. 540-480) ise bunun ateş olduğunu ileri sürmüştür. Herakleitos aynı zamanda tüm varlığın diyalektik bir değişim içinde olduğu görüşünü ortaya atmıştır. M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Empedokles ise Peri Physeos (Tabiat Üzerine) adlı eserinde kendisinden önceki filozofların görüşlerini birleştirmiş ve varlığı oluşturan ilk madde olarak ortaya konan su, hava ve ateş maddelerine toprağı da ekleyerek tek bir madde yerine dört farklı madde olduğunu görüşünü

ortaya koymuştur. Empedokles'e göre bu dört maddenin farklı oranlarda birleşip bir araya gelmesiyle diğer varlıklar oluşmaktadır. Empedokles, diğer filozoflardan farklı olarak bu dört maddenin farklı oranlarda birleşip ayrılmasını sağlayan nedenin sevgi ve nefret olduğu fikrini ortaya koymuştur (Bayat, 2010).

Dört Unsurun Gelişimi

Empedokles tarafından ortaya konulan bu dört unsur teorisi Aristoteles (M.Ö. 384-322) tarafından da benimsenmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Benimsenen bu teori yüzyıllarca hastalık-sağlık dengesinde kabul görüp uygulamaya dönük yolları geliştirilmiştir. Bu teori sadece Batı dünyasında kalmayarak pek çok coğrafya ve medeniyetleri etkilemiştir. İslam dünyasında da önem verilen Dört Humor teorisi birçok yeniliğe kapı aralamıştır. Tıbbi gelişmelerin de hızlandığı Rönesans sonrasına kadar tıptan felsefeye kadar birçok düşüncenin temelinde rol oynamıştır. Dört Humor Türk dünyasında da daha çok anasır-ı Erbaa ya da ahlat-ı Erbaa olarak isimlendirilmiştir.

Aristoteles tarafından sistemleştirilen bu dört unsur teorisine göre evren “ay üstü alem” ve “ay altı alem” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Aristoteles'e göre ay üstü alem sonsuzluk olarak nitelendirilmiş ve burada bir bozulmanın olmadığı, burada tek bir unsurun olduğu bununsa esir maddesi olduğu ifade edilmiştir. Ay altı alem ise bozulmanın olduğu ve birden fazla unsurun bulunduğu bir yerdir. Ay altı alem olarak adlandırdığı bu bölümde Empedokles tarafından ortaya atılan hava, su, toprak ve ateş bulunmaktadır. Bu dört unsur tüm varlıkların yapısında değişik şekillerde bulunmaktadır (Çağlar Abiha, 2018). Bu dört unsurun hareketleri onların doğa üzerinde bulunduğu yere göre olmaktadır. Bu dört unsurdan toprak ortada, toprağın etrafında ise su, suyun üzerinde ise hava tabakası bulunmaktadır. Ateş ise gökyüzüne yani evrenin dışına doğru hareket etmektedir. Bu dört unsurun sıcak-soğuk-kuru ve yaş olmak üzere dört özelliği bulunmaktadır ve unsurlardaki bu özellikler sayesinde bir unsur diğerine dönüşebilmektedir (Karataş, 2014).

Antik Yunan döneminde ortaya atılan ve Aristoteles tarafından sistematik bir hale getirilen arkhe ve dört unsur kavramı Süryanilerin başta olmak üzere diğer etnik ve dinsel topluluklar tarafından Doğu'ya dolayısıyla İslam dünyasına aktarılmıştır (Doru, 2012). Aristoteles'in ay altı alem ve ay üstü alem olarak sistemleştirdiği dört unsur kavramı İslam dünyasında anasır-ı Erbaa anlayışını oluşturmuştur. İslam felsefesinde bu konu ilk olarak, meşşai filozoflardan El-Kindi tarafından dile getirilmiştir (Karataş, 2014). El-Kindi haricinde Farabî, İbn-i Rüşd, Cabir bin Hayyân, Nazzâm ve Gazâlî, İbnü'l

Arabî gibi düşünürler anasır-ı Erbaa kavramı hakkındaki görüşlerini ortaya koymuşlardır. Antik Yunan döneminde Aristoteles tarafından sistemleştirilen dört unsur kavramı, İslam dünyasında ise Felsefeci ve hekim olan İbn-i Sina tarafından son şekli verilmiştir. İbn-i Sina El-Kanun fi't-Tıbb kitabında “unsurlar” başlığı altında bu dört unsur (anasır-ı Erbaa) kavramını ayrıntılı olarak açıklamıştır. İbn-i Sina’ya göre dört unsur şu şekilde dile getirilmiştir;

“Unsurlar, insan ve diğer canlıların cisimlerinin ilk (temel) öğeleridir. Onlar o kadar basit cevherlerdir ki alt bölümlere ayrılmaları mümkün olmaz. Onların birleşip, şekillenmeleriyle doğadaki çeşitli cinste şekiller ortaya çıkar. Hekim, Tabiatın bu unsurlarının sadece dört tane olduğunu kabul etmek zorundadır. Bunlardan ikisi ağır ve ikisi hafiftir. Hafif olanlar hava ve ateştir; toprak ve su ağırdır.”

Toprak, doğal yer olarak diğer elementlerin merkezinde yer alan basit bir cevherdir. Bu durumda, o, doğasının özelliğine bağlı olarak dingin olur. Ancak, onu doğal yerinden ayırdıklarında, tekrar asli yerine döner. Bundan dolayı, ona mutlak ağır derler. Doğal olarak toprak, soğuk ve kurudur; çünkü doğal durumda ve dışarıdan herhangi bir müdahale yapılmadığında, nu kaliteler kolayca idrak edilebilir. Doğada, toprak, objenin sağlam, dingin, ve dayanıklı olmasını sağlar.

Su, doğal halinde, yeri çevrelenmiş olan basit bir cevherdir ve sırasıyla hava ve diğer, doğal halde olan unsurlarla çevrelenmiştir. Bu onun nisbi ağırlığının açıklamasıdır. Doğal halinde, su soğuk ve nemlidir; dışarıdan herhangi bir müdahale olmadığında o, kesin bir soğukluk ve nemlilik gösterir. Suyun nemliliği, onun doğal halinde ve mizacında kolayca dağılabilen ve birçok şekilde bir araya gelip, birikebilen bir duruma sahip olduğunu, ancak bu şekilleri korumaya muktedir olmadığını ifade etmektedir. Böylece su, yaradılıştaki bileşiklerin şekillenmesinde ve kısımların kendi zıt karakterlerine uygun olarak kalıplanmasında ve yayılmasında gereklidir. Bunun sebebi, zorlukla yeni şekiller kabul edebilen ve aynı şekilde zorlukla, parçalarından ayrılabilen kuru bir cisimden farklı olarak, suyun kolayca farklı şekillerde parçalara ayrılabilir ve yine kolayca yenilerini kabul edebilir olmasıdır. Ancak, nemli bir şeyle birleşen bir kuru cisim insan kolayca yayabilir ve neminden dolayı, yeni şekiller verebilir, fakat nemli bir cisim, kuru bir cisimle karıştırılırsa, o kendi denge ve sürekliliğini korur. Böylece kuru bir cisim, nemli olmasından dolayı, dağılmaz ve şeklini kaybetmez ve nemli bir cisim de kuruluşundan dolayı akamaz

Hava, (doğal olarak) suyun üstünde ve ateşin altında yer alan bir cevherdir. Bu onun nisbi hafifliğini açıklamaktadır. Onun mizacı sıcak ve nemlidir. Yaradılıştaki, havanın gayesi, nüfuz edilebilirliğini, hafifliğini ve inceliğini maddeye vermek ve cisimlere yukarıya doğru yükselebilmeye kabiliyetini sağlamaktır.

Ateş, doğal yeri, bütün diğerlerinin üstünde olan bir cevherdir. Böylece o, doğada bütün dağulmlardan serbest olan evren bölgesinde yerleşmiştir. Ateşin mizacı sıcak ve kurudur. O, şeylerin çeşitli hallerinin yaratılması için şarttır, çünkü o olgunlaşmayı, hafifliği ve nüfuz edilebilirliği sağlar (Kahya, 1995).

Dört Unsurun Hastalıklar ve Mizaçla İlişkilendirilmesi

Gerek Yunan felsefesinde gerekse İslam felsefesinde “Büyük evren” olarak adlandırılan evrene karşı, evrenin bir minyatürü olarak görülen insan da “küçük evren” olarak algılanmıştır. Dolayısıyla büyük evreni oluşturan bu dört unsurun, küçük evren olarak görülen insanın oluşumunda da bir yapı taşı görevi gördüğü düşüncesi hakimdir. Evreni oluşturan anasır-1 Erbaa kavramına karşı insanı oluşturan dört maddeye de dört hılt (ahlat-1 Erbaa) adı verilmiştir. Dört sıvı anlamına gelen ahlat-1 Erbaa (dört hılt), “Antikçağ ve Ortaçağ”da insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen dört sıvı madde” olarak tanımlanmaktadır. İnsan sağlığını, psikolojisini ve ahlakını etkilediği düşünülen bu dört sıvı insan bedeninde bulunan kan, safra, sevda ve balgamdır. (Erdemir, 1999). Dört unsur teorisinin gelişimine paralel olarak, bu teorinin sağlık alanına yansımaları olarak ortaya çıkan bu dört hılt (ahlat-1 Erbaa) veya humoral patoloji teorisi ortaya çıkmıştır. Dört hılt kavramı antik Yunan döneminden Rönesansa kadar doğuda ve batıda yaklaşık 2000 yıl boyunca hekimler tarafından benimsenmiş, hastalıkların oluşumu ve tedavisi ile ilgili paradigmlar bu teoriye göre şekillenmiştir. Dört hılt (ahlat-1 Erbaa) teorisine göre kişinin sağlığı kan, safra, sevda ve balgamdan oluşan bu dört sıvının dengesine bağlıdır. Bu dört sıvı arasındaki dengenin artması ya da azalmasına bağlı hastalıklar oluşmaktadır. Bu dört sıvıdan bazıları bazı şartlara göre bir diğerine dönüşebilmekte, bazıları ise dönüşmemektedir. Balgam kana, kan safraya, kan balgama dönüşmesine rağmen safra hiç birine dönüşmemektedir (Bayat, 2010).

Sağlığı ve hastalığı oluşturan bu dört sıvının özellikleri ve nasıl oluştukları İbn-i Sina'nın “El-Kanun fi't-tıbb” kitabının hıltlar bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kitaba göre;

Hılt, besinlerin sindirimi sonucu ortaya çıkan bir cevherdir. Bu cevher (hılt) normal ve anormal olarak ikiye ayrılmaktadır. Normal olan hılt, vücut tarafından emilme özelliğine sahiptir ve dokuların yeniden şekillenmesi, eskiyen-yırtılan vücut kısımlarının tamiri için gerekli bir maddedir. Anormal hıltın ise emilme özelliği yoktur ve bundan dolayı vücuttan dışarıya atılmaktadır.

Kitapta sıvılar, birinci derece ve ikinci derece sıvılar olarak da ayrılmıştır. Buna göre birinci sıvılar; kan, sarı safra, sevda (kara safra) ve balgamdır.

İkinci sıvılar ise uygun değişimler sonrası dokulara girmiş olan temel sıvılar ve fazlalık sıvılar olarak ikiye ayrılmıştır.

Birinci derece sıvılar;

Kan, bu dört hılt içinde en iyisi olarak görölmektedir, mizaç olarak ise sıcak ve nemlidir. Et, yumurta gibi iyi gıdalardan oluşan kanın fazlalığında vücut ağırlaşması, uyku, gerinme, esneme, ağızda acılık, burun kanaması, kan alınacak yerlerde kaşınma, ciltte kızarıklık ve sivilceler gibi hastalıklara neden olabilir.

Balgam, mizacı soğuk ve nemlidir. Vücutta bulunduğu bir organ yoktur, tüm organların balgama ihtiyacı vardır ve kanın içinde taşınmaktadır. Kan içinde taşınmasının nedeni olarak açlık gibi durumlarda mide ve karaciğerden besin sağlanamadığı acil durumlarda kolayca temin edilebilecek şekilde dokulara yakın olmasıdır. Soğuk ve nemli bir mizacı olduğundan dolayı vücutta sürtünme ve hareket ile oluşan sıcaklıktan ortaya çıkan kuruluğun soğumasını ve nemlenmesini sağlamaktadır.

Sarı safra, parlak kırmızı renktedir, hafif ve sıcaktır. Karaciğerde oluştuktan sonra iki kısma ayrılır. Bir kısmı kana gider, diğeri safra kesesine girer. Kana giden safra organların beslenmesini sağlar, kanın ince damarlardan geçebilmesi için kanı hafifletir ve inceltir. Safra kesesine giden kısım ise safra kesesinin beslenmesini sağlar, vücudu kirlenmekten korur, bağırsakların sümüksü maddeden korunmasını sağlar, bağırsakların dışarı atma görevini yerine getirebilmesi için bağırsak kaslarını harekete geçirmektedir. İçeriğinin değişmesine bağlı olarak anormal safra haline dönüşen sarı safranın bir türü ise bakır pası yeşili rengine dönüşmekte ve bir zehir olarak her şeyi öldürebilmektedir.

Sevda (kara safra), normal kanın bir tortusu şeklinde ifade edilmektedir. Karaciğerde oluştuktan sonra iki kısma ayrılır, bir kısmı kana giderken bir kısmı da dalağa gider. Kana giden kısım kemik gibi organları besler, kanı güçlendirir ve harekete geçirir, Dalağa giden kara safra ise dalağı besler ve vücudu işe yaramayan fazlalıklardan temizler (Kahya, 1995).

Vücudun ihtiyacı olan bu hıltlar beslenme ile sağlanmaktadır. Beslenme ile yenilip içilen gıdalar, vücuttaki hazmettirici (hâzıma) ve besleyici (gâziye) kuvvetleri aracılığıyla, et, kemik ve kana dönüşmektedir. Gıdalar çiğneme esnasında ağız ısısı ile pişer(sindirime uğrar), yapısı ve mizacı değişir. Gıda mideye ulaştığında midedeki sıcaklıkla kaynayana kadar pişer ve keymus haline gelir. Keymus mideden sonra karaciğere gider, kalanlar ise idrar ve dışkı olarak atılmak üzere bağırsaklara gider. Karaciğere giden keymus burada da pişer ve kana dönüşür. Pişme aşamasında keymusun üzerinde bir

köpük birikir, kuru artıklar ise dibine çöker. Keymusun üzerindeki köpük sarı safraya, dibine çöken kuru artıklar ise kara safraya (sevda) dönüşür. Karaciğerde gerçekleşen bu pişme işlemi esnasında yeterince pişmeyen kısım ise balgamı oluşturur. Oluşan bu balgam kan aracılığıyla vücuda gönderilir ve bu aşamada vücudun doğal ısıyla pişmeye devam eder. Hıltların bu oluşumu esnasında insanda hayvani ruhu besleyen nemli bir buhar oluşur. Büyüme kuvveti olarak bilinen namiye kuvveti kandan gerekli besinleri alarak ete, katı kısımlar ise kemiğe dönüşür. Tüm bu oluşumlar esnasında ortaya çıkan salya, sümük, gözyaşı gibi sıvılar ise vücuttan atılmaktadır (Bayat, 2010).

Ahlat-ı Erbaa teorisine göre bu dört sıvının vücut içinde belirli bir dengede bulunması sağlığı, dengenin bozulmasına neden olacak şekilde birleşmeleri, azalıp artmaları ise hastalıklara neden olabilmektedir. Vücut “vis medicatrix nature” olarak adlandırılan “doğanın iyileştirici gücü” sayesinde kendi içinde az olanı pişirip olgunlaştırarak veya zararlı olanı eriterek vücut dengesini korumaya çalışmaktadır. Bu özelliğe rağmen hasta olduğu düşünülen organın tedavisi için dört hıltın özelliğini taşıyan hıltlar kullanılmıştır. Vücuttaki her organın sıcaklığı, soğukluğu, yaş ve kuruluşu farklı olduğundan hastalanan organı tanımlayan özelliğin tam tersi özellikleri taşıyan ilaç, sıvı ve gıdalarla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu yiyecek ve gıdalar kuvvetli, yaş, kuru, serinletici, ısıtıcı, barsak boşaltıcı, kabız yapıcı özelliklerine göre kabızlık veren, yumuşatıcı, dokuya nüfuz edici, uyuşturucu, açıcı/geçirtici gibi isimlerle sınıflandırılmış ve etki güçlerine göre de derecelendirilmiştir. Hıltlarla mizaçlar ilişkilendirilmiştir. Evrenin oluşumunda ve kişinin sağlığında temel bileşen olan bu dört unsur ve dört hılt kavramı kişinin mizacının oluşumunda da önemli bir role sahiptir. Kuru ve soğuk özelliği olan toprak ve onun vücuttaki karşılığı olan sevda (kara safra) sevdavi (melankonik, karamsar) mizacı, Soğuk ve yaş özelliği olan su ve onun vücuttaki karşılığı olan balgam, balgami, (sakin, tembel) mizacı, Yaş ve sıcak özelliği olan hava ve onun vücuttaki karşılığı olan kan, demevi (sıcakkanlı) mizacı, Sıcak ve kuru özelliği olan ateş ve onun vücuttaki karşılığı olan sarı safra, safravi (sinirli, öfkeli) mizacı oluşturmaktadır (Bayat, 2010).

Besinlerin özellikleri ile beraber insan vücuduna farklı mevsimlerde farklı tesirleri olduğunu savunan İbn Sina ve önde gelen tabipler insanın tabiatını “hılt” adı verdikleri dört ana gruba ayırmıştır. Dört hıltın her insanda bir diğerinden farklı içerikte bir araya gelerek kişiye özel oluşturduğu hususi dengeye, hılt dengesinden kaynaklanan ruhsal, bedensel, zihinsel tüm özelliklerinin fevki toplamına mizaç denmiştir (Rahman, 1997). Ateş, hava, toprak ve su, dört ana unsur anlamına gelen anasır-ı erbaa şeklinde adlandırılmış, dört elementin insan bedenindeki karşılığı kabul edilen dört

sıvıya da ahlal-ı erbaa, dört hılt adı verilmiştir. Bu sıvılar; ateş (sarı safra) sıcak ve kuru, toprak (sevda) soğuk ve kuru, su (balgam) soğuk ve nemli, hava (kan) sıcak ve nemli besinler şeklinde kategorize edilmiştir. Teoriye göre her insanda baskın olan bir sıvı dört mizaçtan üst ana mizacı oluşturmuştur, Ahlat-ı erbaa prensibine göre dört temel mizaç; demevi (kan), safravi (ateş), balgami (su) ve sevdavi (toprak) mizaçtır (İbn-i Sina, 2017).

Dört unsurun yansımaları sadece hastalıklar ve mizaçla ilişkilendirilmekle kalmamıştır. Tedavi anlamında da eksik ya da fazla sıvı dengesini etkileyen durumlar araştırılmıştır. Aynı zamanda sıvı dengesinin kişilik özelliklerine etkisi üzerinde de durulduğu için hastalıklarla mücadelede bu kavram anahtar rol oynamıştır. Gerek Yunan felsefesinde gerekse de İslam tıbbında bazı hastalık ve mizaç özelliklerinin müzikle tedavi yöntemleri araştırılmıştır. Burada da dört hılt yol gösterici olmuştur. Eski Grek müziğindeki dört unsur nazariyesinin Ortaçağ İslâm dünyası müziğindeki ilk yansımalarından birini El Kindî'nin (796-874) ve İhvânü's-Safâ'nın mûsikî risâlelerinde görmek mümkündür. Benzer şekilde Osmanlı döneminde dört unsur nazariyesinin etkilerine XV. yüzyıla âit en eski Türkçe müzik kitaplarından itibâren rastlamak mümkündür (Can, 2002). Osmanlı Devlet'inde ayrıca müzikle tedavi bazı Darüşşifalarda uygulanmış, mizaca göre müzikle şifa yoluna gidilmiştir. Akustiğin ve suyun mizaçlar üzerindeki dinlendirici etkisinden yararlanılmıştır (Hayırlıdağ, 2021).

Sonuç

Dört unsur (anasır-ı erbaa) kavramı yaklaşık 2500 yıl önce antik Yunan döneminde varlığın oluşumu ile ilgili ortaya atılan sorular ve bu sorulara getirilmeye çalışılan cevapların bir birikimi olarak ortaya çıkmıştır. Aristoteles tarafından sistematik bir hale dönüştürülen, çeviriler yoluyla Ortaçağ İslâm dünyasına geçen ve başta El-Kindî olmak üzere dönemin İslam filozofları tarafından İslam coğrafyasında yayılma imkanı bulan Anasır-ı Erbaa kavramı ve bu kavramın insan vücuduna uyarlanması sonucu oluşan ahlal-ı Erbaa kavramları çok uzun yıllar felsefe ve tıp alanı başta olmak üzere müzik, astronomi gibi bilim ve sanat dallarında etkisini göstermiştir.

Dört Humor, Anasır-ı Erbaa ya da ahlal-ı Erbaa kavramları Hipokrat, Galen ve İbn-i Sina gibi tıp tarihinin büyük hekimlerinin eserlerindeki temel hastalık paradigmasını oluşturmuş ve 17. yüzyıla kadar bu eserler doğu ve batı tıp okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Dört Humor teorisi özellikle antik çağ medeniyetlerinden modern tıbbın fitilinin ateşlendiği 18. yüzyıla gelinceye kadar düşünüldüğünde tıbbın bu moderniteye kavuşma yolculuğunda temel paradigma değişimlerinden birini oluşturmuştur.

Güncel tıpta yaygın olarak kullanılan Homeostazi kavramını dört unsurla (ahlat-ı Erbaa) ilişkilendirmek mümkün olabilir. Homeostazide gerek hücresel gerekse de sistemsel anlamda bir denge ya da dengeye ulaşma vardır. Bu dengeyi sağlama, eksiği yerine koyma fazlayı atma ya da dönüştürme mantığı dört humorun da genel kaidesiyle uyuşmaktadır. Vücut iç dengesini sağlayan dinamikler ve hastalıklar üzerine düşünüldüğünde yapılan ve yapılacak olan araştırmalarla bu daha net algılanabilecektir. Tarihsel bağlamda alt yapısı yeterince dolu ve doygun olan bu kavramın günümüz deneysel ve modern tıp gereçleriyle de incelenip doğru bir yargıya kavuşacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Aydın, Erdem. 2006, Dünya ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Kitabevi, Ankara.
- Bayat, Ali Haydar. 2010, Tıp Tarihi. İstanbul. s.124-129.
- Bravo, Işıl Bayar Bravo, İ. B. "Antikçağda Varlık Ve Bilgi Problemleri Üstüne". FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (2007): 43-58.
- Bryan Magee. Felsefenin Öyküsü, Dost Kitabevi. 2000. s.12-18.
- Can, M. C. (2002). Eski Grek Dört Unsur Nazariyesi ve Türkçe Müzik Yazmalarında Etkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (2).
- Çağlar Abiha, B. (2018). Mitolojiden İnsana Dört Unsur Üzerine Bir İnceleme. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2018 (1), 38-56.
- Doru M. Nesim. 2012. "Grek ve İslam Etkileri Işığında Süryanilerde Felsefi Düşüncenin Gelişimi", Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi. sayı. 19. s.123.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. "Ahlat-ı Erbaa".Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara 1999, c.2,s. 24.
- Gökberk, Macit. 1980, Felsefe Tarihi, 4.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hayırlıdağ, M. (2021). Gevher Nesibe Sultan Dartışşifası. Kültür Araştırmaları Dergisi , (10) , 219-232.
- İbn-i Sina. El-Kanun fi't-Tıbb. (Çeviren: Esin Kahya). Atatürk Kültür Merkezi. Ankara. 1995.
- İbn-i Sina. (2017) El-Kânûn Fi't-Tıbb Üçüncü Kitap, (Çeviren: Kahya, E.), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Karataş, İbrahim Ethem. 2014. "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Anasırı-ı Erbaa (Dört Unsur) Görüşü", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 33, s.104-122.
- Rahman, F. (1997). İbn-i Sînâ, Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri, (Çeviren: Bilen, O.) İnsan Yayınları, İstanbul.